

Kamins'ka O. The history of the Kharkov-Mykolayiv railway (the second half of the 19th century)

In this article it was explored the problems of projects and building of Kharkov-Mykolayiv railway as a part of the future South trunk, and its importance for socio-economic development not only of Ukraine but also of the Russian Empire as a whole. It provided direct passenger and cargo traffic to other railways of Russia and of foreign countries, bringing loads of central Russia to Black Sea ports, favoured development of southern provinces, led to the rise of export trade through the port of Mykolayiv.

Keywords: railway, construction, project, a concession.

УДК: 94(477)"18/19":378.18(09)

М. Е. Кругляк

АЛКОГОЛЬ І ТЮТЮН В ЖИТТІ СТУДЕНТСТВА ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі опрацювання широкого кола джерел і літератури визначено місце алкоголю і тютюну в повсякденному житті студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., показано ступінь поширення серед молоді явища алкоголізму й тютюнової залежності, охарактеризовано ставлення держави і громадськості до надання допомоги хворим студентам.

Ключові слова: студентство, алкоголь, тютюн, корпоративна культура, традиція.

Турбота про здоров'я нації є визначальною рисою соціальної політики сучасної економічно розвиненої держави. Вживання алкоголю і паління є не просто шкідливими звичками, вони стають каталізаторами погіршення загального стану здоров'я, часто спричиняючи серйозні важко виліковні захворювання. До боротьби з цим злом долучаються державні й неурядові установи, пропагується здоровий спосіб життя й заняття спортом, активну життєву позицію займає у цих питаннях й сучасна молодь. Саме тому важливо знати про поширення шкідливих звичок у середовищі дореволюційного студентства, наскільки нагальними в їхньому житті були проблеми зі здоров'ям, чи відіграла держава важливу роль у боротьбі за збереження генофонду нації. Вагомість дослідження полягає також у тому, що дана тема досі не знайшла належного висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історичній науці.

Питання студентського здоров'я почали викликати великий інтерес дореволюційних дослідників лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Вартими уваги є публікації лікарів К.І. Бобрицького [1] та П. Лашенкова [2], які, проаналізувавши антропометричні дані студентства різних вищих навчальних закладів Російської імперії, визначили наявні серед молоді захворювання, причини її незадовільного фізичного розвитку. Радянськими науковцями питання про поширення алкоголізму та тютюнопаління серед студентства дореволюційної Росії оминалися. Подібні прогалини наявні і в працях сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців. Відзначимо лише дисертацію Т. Стоян з історії університетської освіти підросійської України другої половини ХІХ ст., де окремий розділ присвячений соціальній історії студентства [3]. Серед російських науковців неперевершеним знавцем дореволюційного студентства залишається А.Є. Іванов. В останній монографії московського професора [4] детально проаналізовано повсякденні практики студентства Російської імперії, чільне місце посідає розгляд питань про шкідливі звички молоді. Втім, ґрунтовного наукового дослідження про місце алкоголю і тютюну в житті студентства саме підросійської України досі не було зроблено.

Джерельна база дослідження представлена різноманітними за походженням, характером і змістом опублікованими та архівними матеріалами. Джерельною основою дослідження є матеріали 5 українських архівів – Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву м. Києва, Державних архівів Київської і Харківської областей, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Використані архівні матеріали являють собою документальні джерела – звіти про діяльність навчальних закладів, правила прийому на навчання та слухання лекцій; донесення інспекторів та поліцеймейстерів про порушення студентами порядку, а також документи особового походження (щоденники, спогади про роки навчання у вищій школі). Особливо наголосимо на «Щоденнику студента В. Базарянинова», що зберігається в Центральному державному історичному архіві, м. Київ, й містить інформацію про порядки Київської духовної академії, взаємовідносини в студентському середовищі, традиції молоді [5]. Серед опублікованих матеріалів виділимо документальні джерела (правила для студентів вищих навчальних закладів), матеріали конкретно-соціологічних досліджень (студентські переписи, в яких містяться відомості про стан здоров'я студентства навчальних закладів центральної Росії [6; 7]), оповідні джерела (художні твори, авторами яких були студенти [8]), джерела особового походження (спогади [9; 10; 11; 12]), які дають змогу відтворити ментальні структури студентства), а також публікації місцевої преси (газети

«Киевлянин», «Южный край»). Узагальнення і систематизація наявних джерел та літератури дає змогу відтворити місце алкоголю і тютюну в житті дореволюційного студентства.

Метою статті є визначити місце алкоголю і тютюну в повсякденному житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст.; оцінити ступінь поширення шкідливих звичок у студентському колі; проаналізувати причини появи алкоголізму та тютюнової залежності, їхній вплив на поведінку студентства; показати ставлення держави і громадськості до поширення шкідливих звичок серед молодого покоління.

Значного ризику здоров'ю студентства завдавало непомірне вживання алкогольних напоїв. Так, за висновками лікаря Д.П. Нікольського, регулярно споживали спиртні напої 58,3% студентів Харківського університету [13], в той час як в інших російських вузах цей показник доходив до 74% (у Московському університеті – 65,8%, Юр'євському – 71,5%, Петербурзькому гірничому інституті – 62,3%, Петербурзькому політехнічному інституті – 67,4%, Томському – 74,1% [6, с.81]), понад 95% студентів випивали епізодично, з товаришами за компанію [14, с.332-333]. Серед київських політехніків вживали спиртне 68%, проте при анкетуванні до алкогольних напоїв не було віднесено пива [15, с.182]. Таким чином, статистичні дані дають змогу стверджувати, що студентство підросійської України особливо не виділялося з маси дореволюційного студентства всієї імперії. Через це умовно можна відносити статистичні відомості по студентству будь-якого російського вузу до молоді, що здобувала освіту в Україні. Для прикладу скористаємося даними статистичного перепису московського студентства (1903-1904 рр.). Згідно з ним явище алкоголізму не було поширеним серед молоді: 98,2% опитаних випивали випадково, хоча 47,5% все ж напивалися доп'яна. Втім, це варто пояснити швидше студентським максималізмом та непоганим станом здоров'я молодого покоління, ніж природною потребою. Дана теза підтверджується тим, що постійно напивалося менше 2% студентів [7, с.31].

Наприкінці XIX ст. лікар К.І. Бобрицький здійснив підрахунок поширення вживання алкоголю серед студентів-медиків Харківського університету за 1887-1890 рр. Згідно з його даними, молодь вперше пробувала спиртні напої у 15-20 років. Цікавою є наведена дослідником статистика, що включала особливості вживання алкоголю студентами різних національних і станових груп. Зокрема, за першим критерієм найбільше випивали грузини (100%), казахи (93,3%) та вірмени (90,9%), менше – українці (78,6%), росіяни (72,7%) та євреї (36,2%); за становою ознакою найбільше споживали спиртних напоїв дворяни (78,4%) і селяни (62,5%), найменше – купці (51,5%) і міщани (42,7%) [1, с.35-36].

Вживання алкоголю було характерним й для студентства закладів закритого типу, зокрема Київської духовної академії. У спогадах випускників КДА спостерігаємо дискусію з приводу того, чи було пияцтво поширеним серед духовного студентства. Так, М. Петров, що навчався в академії на початку 1860-х рр., зазначав, що «... горілку п'ють рідко, і притому помірно», бо студентам дорога честь духовного закладу, хоча в попередні часи тут було страшне пияцтво [9, с.235]. Натомість М. Пальмов зауважував, що студенти його курсу – 1865-1869 рр. – не могли собі дозволити «попойки» через бідність та суворий нагляд за дотриманням порядку з боку начальства академії, яке виганяло п'яниць із закладу (на його пам'яті сталося три такі випадки) [16, арк.23]. Інший мемуарист, колишній вихованець КДА професор В.Ф. Певницький умовно поділяв духовне студентство на три групи: тверезих, яких було декілька осіб; тих, що дозволяли собі лише вино, яке пили в помірних дозах й тільки за певних обставин (більшість), та алкоголіків. Останніх було декілька осіб на курс [10, с.90-91].

Наведена нами статистика викликає запитання: за яких обставин студентство вживало алкоголь? Чи був він невід'ємною складовою студентського життя? Відповідь знаходимо в особливостях корпоративної культури студентства, його єдності в різних ситуаціях – як наповнених позитивними емоціями, так і кризових. Особливо чітко це можна простежити на прикладі студентських традицій, де святкування за чаркою було звичним явищем. У такий спосіб «освячували» вступ до навчального закладу, придбання форменого одягу, завершення сесії, відзначали свята, зокрема новорічні [9, с.233,238,307]. У Київській духовній академії подібне святкування було невід'ємною традицією закладу, витоки якої сягали ще часів П. Могили. Мова йде про т.зв. приватні й генеральні випивки. Приватна випивка організовувалася незначною групою студентів з якогось приводу, зокрема іменин. Перед обідом іменинник пригощав друзів горілкою, іноді пивом і вином [10, с.89], а ввечері організовував застілля [17, арк.57зв.-58,69]. Так само урочисто відзначалося повернення товариша після різдвяних і великодніх канікул, коли молодь пригощалася привезеними з дому стравами та напоями [18, арк.19]; знайомство з іншими студентами. Приміром, 2 і 3 вересня 1873 р., аби познайомитися зі старшими товаришами, декілька першокурсників організували «святкування», на якому було випито по піввідра горілки («чугунки») й червоного вина та п'ять пляшок хересу [19, арк.11-11зв.,46]. Особливого символічного характеру та масштабу набувала генеральна випивка. Вона являла собою ритуал посвячення у студенти й супроводжувалася передачею з курсу на курс професорських лекцій [5, арк.9]. У визначений молоддю день восени організатори дійства (обраний з другокурсників комітет) запрошували студентство до умивальної кімнати на третьому поверсі академії. Аби ніхто не турбував молодь, на сходах ставили охорону. Всю ніч студенти їли досхочу, співали пісень, декламували вірші.

Прикметно, що про день студентської «посвяти» знало не лише начальство, але й мешканці сусідніх з академією будинків, проте ніхто не втручався у хід церемонії [11, с.116-118]. Щоправда, наприкінці XIX ст. інспектура КДА вирішила боротися з цією студентською традицією, здійснюючи суворий нагляд за дотриманням порядку в закладі. Студентство змушене було обмежити розмах святкувань: випивки стали організовувати рідше, а спеціально призначені з кола молоді санітари надавали першу допомогу «схмілілим» товаришам, прибирали сліди святкування. За інспекторства М. Ковальницького (1890-ті рр.) генеральну випивку було остаточно скасовано, і студенти змушені були вдаватися до організації бенкетів у готелях [20, с.196-197].

В іншому закритому вищому навчальному закладі – Ніжинському історико-філологічному інституті ім. князя О. Безбородька – до чарки прикладалися в основному за межами навчального корпусу – у міських пивницях, де студентство, у колі друзів, безперешкодно висловлювало свої погляди на злободенні проблеми й сперечалося [21, с.813-814].

Алкогольна тематика посідала вагоме місце й у літературній творчості молоді. У студентському тлумачному словникові, вміщеному у збірнику харківських університетів «Gaudeamus» (1913 р.), давалися такі визначення: «Алкоголік – людина, яка п'є горілку тільки в двох випадках: коли є на столі оселедець, й коли нема на столі оселедця», «пляшка – студентський підсвічник», «мертвецька – склад жертв богу Бахусу» [8, с.7-8]. Гедоністичними мотивами сповнена й студентська поезія, в якій оспівуються принади стану алкогольного сп'яніння.

*Пей до дна! Не хнычь! Довольно!
Горе – анти-алкогольно!
Только к трезвым льнет,
Пьяных – пальцем же не тронет!
Горе в первой рюмке тонет,
Как турецкий флот! [8, с.9].*

Що ж пили студенти? В.Ф. Певницький згадував, що в 1850-ті рр. студенти КДА споживали горілку, іноді пиво й вино, сікер, зрідка купували пунші [10, с.89-90]. Київські університети вживали «варенуху», щоправда, після цього напою автор спогадів А.Ф. Андріяшев вирішив більше ніколи не пити спиртне [12, с.97-98]. Заможніші студенти могли дозволити собі коньяк.

Зауважимо, що, попри те, що алкоголь був невід'ємною складовою повсякденності студентів, культ Бахуса зазнав певних трансформацій у їхньому середовищі. Так, ще в миколаївські часи першої половини 1850-х рр., аби унеможливити інтерес студентства до політичного життя, влада заохочувала молодь до богомного проведення вільного часу. Відоме звернення Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова до студентів-медиків: «Ви, панове, танцюйте, займайтеся картярством, заличайтеся до чужих дружин, відвідуйте повій, бийте повій, але політикою не займайтеся, інакше вижену з університету» [22, с.22-23]. Про ретельне дотримання вказівок начальства свідчить, зокрема, факт існування в стінах Київського університету середини XIX ст. очолюваного небожем Д.Г. Бібікова т.зв. аристократичного гуртка, члени якого брали участь у всіх балах, вечорах, концертах та маскарадах, проводили ночі за грою в карти та гулянні з повіями [23, с.192.]. «Тип студента того часу, за свідченнями очевидців, – то людина розгулу, кутежу, ворог поліції та вуличних ліхтарів, не позбавлена, однак, почуття корпоративної честі» [24]. Окрім «державного курсу», що не забороняв подібних витівок, причини «незахоплення» молоді навчанням слід вбачати і в непопулярності у суспільстві наукових студій (найпочеснішим заняттям для молоді людини тоді вважалася військова служба); нефаховості викладачів; недостатньому рівневі гімназійної підготовки студентів [25].

У подальші роки, попри відсутність притаманного за миколаївської епохи заохочення до гульотства, проведення вільного часу за чаркою в компанії друзів не втратило свого значення, а, навпаки, набуло символічного змісту. Студентство, незалежно від типу вищого навчального закладу, було частим гостем пивниць й трактирів. Саме тут можна було не тільки попоїсти й випити, але й відволіктися від буденного життя, поспілкуватися з товаришами, обмінятися жартами [21, с.813-814]. Архівні справи переповнені повідомленнями про нічні витівки нетверезих юнаків. Серед найбільш поширених – приставання до пішоходів; насмішки на адресу двірників, кондукторів, офіцерів, жандармів; зривання театральних афіш [26, арк.70,118-118зв.,121; 27, арк.9-11]; безпорядки у будинках розпусти; порушення порядку в театрі та інших публічних місцях [28, арк.1-1зв.,5,20,27-33] тощо. Зауважимо, що багато злочинів подібного характеру припало на 1860-ті-1870-ті рр., коли нагляд за протиправною діяльністю студентства за межами навчального закладу покладалася на поліцію, а покарання за порушення порядку було незначним. Приміром, протягом двох днів жовтня 1869 р. за скоєні харківськими універсантами вуличні безпорядки поліцією було складено чотири акти. Штраф за аморальну поведінку сягнув лише 5 руб. [29, арк.166-167]. Втім, подібні студентські витівки олександрівської епохи чи навіть на початку XX ст. часто є винятком із правил, ніж загальною

тенденцією, яка прослідковувалася у 1850-ті рр. Студентство, відчувши себе активним творцем історії, долучилося до участі в культурно-просвітницькій, пізніше – політичній діяльності, зосередивши свою увагу саме на ній. І лише незначна група молоді продовжувала вести богемний спосіб життя. Причини швидкого занурення в розгульне життя полягали також у відсутності контролю з боку батьків та інспекції; появи власних грошей; бажанні отримати нові враження, недоступні до цього моменту [12, с.97]; довести старшокурсникам свою перевагу, хоча б у цій царині, й здобути титул «заслужених студентів» [30].

Безтурботне студентське життя, проведення вечорів за келихом пива чи із пляшкою подеколи призводили до спивання молоді. Відомий випадок студента Київського університету 1850-х рр. Резяпова, що не зміг закінчити навчання через «білу гарячку» й, будучи п'яним, утопився в каналі [31, с.1-2]. Декілька алкоголіків було й в стінах КДА. На жаль, не маємо змоги прослідкувати тенденції збільшення чи зменшення чисельності алкоголіків серед студентства, адже така статистика не велася. Принаймні, зауважимо, що проблема студентського алкоголізму мала місце й на початку ХХ ст. Так, лікар Катеринославського вищого гірничого училища 1908 р. наголошував на негативному впливі на решту студентства навчального закладу з боку п'яти студентів-алкоголіків [32, с.21].

Причини студентського алкоголізму слід вбачати в природному потязі до випивки; навіюванні з боку товаришів, що любили випити «за компанію»; наявності значної суми грошей, які надсилалися батьками; відсутності насиченого дозвілля, особливо в закритих закладах [10, с.90-91]; почутті самотності; впливі середовища середньої школи, зокрема семінарії; цікавості [7, с.33].

Поганою звичкою дореволюційного студентства було й тютюнопаління, поширене серед 60% харківської молоді (для порівняння – в Петербурзькому гірничому інституті палило 36,8% студентів, Петербурзькому технологічному інституті – 49,2%, у Московському університеті – 50,7% [6, с.83]). Абсолютна більшість починала палити ще в шкільному віці: 60% студентів – у 15-18 років, кожен п'ятий – відповідно з 7 до 14 та після 19 років [2, с.428]. На жаль, переписи студентства підросійської України не містять відомостей про зловживання молоддю цією шкідливою звичкою. Тому звернемося до статевого перепису московського студентства (1903-1904 рр.), згідно з яким 27% респондентів палило доволі багато [7, с.30]. За підрахунками лікаря Д. П. Нікольського, петербурзькі студенти в середньому палили 20-26 цигарок на добу [6, с.84]. Інший лікар К.І. Бобрицький проаналізував поширення явища тютюнопаління серед студентів-медиків Харківського університету 1887-1890 рр. різних національних і станових груп. За його даними, паління, яким зловживало 66,4% респондентів, найбільше було поширене серед козаків (86,7%), греків (83,3%) та українців (73,8%), найменше – серед євреїв (63,8%), росіян (63,6%), вірмен (54,5%) та грузин (50%) [1, с.35]. Зауважимо, що дані подібних підрахунків не варто абсолютизувати, вони зазнавали тенденцій до змін. Зокрема, узагальнення проведених антропометричних даних серед харківських студентів-медиків за 1887-1897 рр., показало, що найбільш поширеним тютюнопалінням було саме серед євреїв – 70% [2, с.428]. За становими ознаками найбільше палили купці (77,2%), рідше – дворяни (73,4%), особи духовного звання (71,4%), селяни (66,7%) і міщани (58,3%) [1, с.36].

Про поширеність паління серед молоді свідчить наявність торговельної марки сигарет, що називалися «Студентські», вартість 10 штук яких дорівнювала 6 коп. [33]. Незаможна молодь через відсутність коштів часто вдовольнялася тютюном третього сорту, витрачаючи на чверть пуду товару лише 10 коп. [34, с.337]. Втім, як тільки у студентів з'являлися великі гроші, вони одразу ж переходили на дорогий тютюн [12, с.97].

Навчальне керівництво формально прагнуло вести боротьбу з поширенням тютюнопаління серед молоді. «Правила для студентів університету св. Володимира» (1857 р.) забороняли палити у приміщенні університету – в аудиторіях та коридорах і на вулиці [35, арк.63в.,8]. Казеннокоштным студентам, що проживали в приміщенні університету на четвертому поверсі, заборонялося палити також у камерах. Щоправда, молодь не виконувала подібних заборон. Казеннокоштний студент університету св. Володимира 1840-х рр. А. Солтановський пригадував, що юнаки палили в камерах, а інспекторові пояснювали, що в кімнаті не тютюновий дим, а туман, який потрапив через квартиру. Серед київського студентства були навіть пристрасні курці. Один з них мав трубку із великим чубуком, який він змушений був перерізати навпіл, аби зручніше ховати його в комод при кожній перевірці кімнат. Одного разу подібна витівка ледь не призвела до пожежі в університеті, коли невдаха-курець не до кінця загасив трубку, ховаючи її [36, с.201]. Проте боротьба з палінням змусила навчальне керівництво все-таки поступитися. Вже «Правила для студентів Імператорських російських університетів» (1879 р.) чітко визначали недозволені для паління: ґанок при вході до університету, коридори, кімнати університетської прислуги, будь-які приміщення та двори навчального закладу, окрім відведених для цього курильних кімнат [37, с.3]. Отже, паління хоч і розглядалося як порушення правил, не вважалося за велику провину. До слова, студентам, арештованим за певні порушення дисципліни, у карцері дозволяли, поряд з читанням і писанням, палити [38, с.42-44]. Заборона палити діяла і в закритих установах. Студенти КДА не могли палити в кімнатах для занять, аудиторіях, залі,

гардеробних, спальнях, їдальні, коридорах, за межами навчального закладу – в алеях та скверах академії і Братського монастиря [39, с.15]. Для цього спеціально відводилася окрема кімната [40, арк.8]. Крім того, студентам КДА не дозволялося вносити, тримати у приміщенні та споживати спиртні напої [39, с.9]; за вказівки св. Синоду серед духовної молоді поширювалися брошури «Киньте палити», «Яку шкоду заподіює людині тютюн», «Бесіди про пияцтво» [41].

Що штовхало молодь до паління? Респонденти переписів Петербурзького технологічного інституту відзначали, що приводом до паління було товариство (до 35%), наслідування іншим, небажання відстати від товаришів; легковажність; палити починали, борючись з нервовими розладами; для відпочинку від занять [6, с.84]. Судячи зі спогадів О. Грузенберга, паління суворо заборонялося в гімназіях, а спійманих на гарячому чекав карцер. Натомість в університеті для паління було відведено окрему курильну кімнату, це вабило свободою, і новачкам хотілося якомога довше нею насолоджуватися [42, с.29]. Крім того, на межі XIX-XX ст. в середовищі російської інтелігенції набувала популярності мода на паління [4, с.313].

У науковій літературі відсутні дані стосовно поширення алкоголізму та тютюнопаління в середовищі курсисток підросійської України. Сміємо припустити, що жінок, які мали такі шкідливі звички, було набагато менше, ніж чоловіків. До того ж, «Правилами для слухачок Київських вищих жіночих курсів» (1878 р.) паління розглядалося як порушення порядку в приміщенні й суворо каралося [43, арк.58зв.]. За даними анкетування, проведеного серед єврейського студентства Москви 1913 р., серед курсисток палило 3%, вживали спиртні напої часто – 1,3%, іноді – 2,6% [44, с.9]. Виступаючи за рівноправність із чоловіками у здобутті вищої освіти й вимагаючи від колег-чоловіків товариських стосунків, а не галантності і «світського ставлення», жінки у другій половині XIX ст. прагнули принаймні зовні бути схожими на чоловіків. Звідси, як зазначає К.А. Кобченко, набуття деякими з жінок таких зовнішніх «чоловічих» рис, як грубість у манерах, паління чи навіть демонстративна неохайність в одязі [45, с.193]. Втім, подібна поведінка була притаманна для жінок лише на першому етапі їхньої боротьби за право здобувати вищу освіту у другій половині XIX ст. й була характерною для одиниць.

На жаль, не володіємо інформацією про розмір видатків студентів підросійської України на алкоголь і тютюн. Опосередковано можемо вести мову про значні кошти, які витрачалися на подібні речі. Студенти Київського університету 1880 р. витрачали 500 руб. на рік на утримання себе, з них 50 руб., або 10%, йшли на дрібні видатки – лазню, стрижку, папір, тютюн, ліки тощо [46]. За переписом студентів Петербурзького технологічного інституту (1909 р.) видатки на алкоголь коливалися від 50 коп. до 2 руб. на місяць, на тютюн – від 2 до 4 руб. [6, с.83-84].

І ще раз наголосимо, що чи не найважливішою причиною поширення вживання алкоголю і тютюнопаління серед студентства була пасивна позиція, яку посідала держава у своїй соціальній політиці. Попри те, що статті про заборону вживання алкоголю та паління в навчальних закладах фігурують у «Правилах для студентів» вузів, вони не відображають загальної позиції держави, їх слід розглядати лише як необхідний захід навчального керівництва для покращення процесу навчання. Та й навіть медичний огляд, що здійснювався у вузах, більш-менш постійного характеру набув лише на межі XIX-XX ст., коли один лікар обслуговував студентство цілого навчального закладу. Дійсно, тютюнопаління і зловживання алкоголем здавалися меншим злом порівняно з іншими хворобами – статевих органів, серця, органів дихання, нервової системи. У більшості звітів про стан лікувальної справи у вузі проблеми алкоголізму і тютюнопаління студентства оминаються. До слова додамо, що часто й сама молодь не усвідомлювала шкідливості своїх звичок. Коли наприкінці XIX – на початку XX ст. шаленої популярності став набувати аматорський спорт, студентство, особливо заможне, активно долучалося до участі в спортивних гуртках й популяризації фізичних вправ. Проте усвідомлення несумісності здорового способу життя та шкідливих звичок у нього найчастіше було відсутнє. Зокрема, серед опитаних 1909 р. київських політехніків 48,9% займалися спортом, 7,9% навіть належали до спортивних гуртків. І це при тому, що 68% тих саме респондентів споживали алкоголь [15, с.182].

Таким чином, вживання алкоголю та тютюнопаління були невід'ємними складовими повсякденного життя студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст., символами, що засвідчували корпоративну єдність молоді, її вільнодумство й прагнення до самостійності. На тлі моди на богемний спосіб життя, пасивної позиції і відстороненості держави у боротьбі з цими шкідливими звичками, зародженні аматорського спорту, а також наявності багатьох серйозних невиліковних хвороб молоде покоління не усвідомлювало в алкоголі і тютюні чинників, які завдавали б значної шкоди її здоров'ю, тим паче, що явище хронічного алкоголізму в студентському середовищі було поодиноким. Між тим, студентські переписи та анкетування, що набули популярності на межі XIX-XX ст., в тому числі внаслідок наростаючої хвилі академічних студентських виступів, нарешті, привернули увагу громадськості до здоров'я молодого покоління й поставили на порядок денний нове завдання – боротися за покращення умов життя і праці студентства як майбутньої еліти суспільства.

Джерела та література

1. Бобрицкий К.И. Материалы к вопросу о физическом развитии современного студенчества / Бобрицкий К.И. – СПб. : Тип. Э. Арнгольда, 1893. – 48 с.
2. Лашенков П. Студенты VII семестра медицинского факультета Харьковского университета. Антропологические данные (антропология и антропометрия). 1887-1897 год / П. Лашенков // Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины. – 1897. – №10. – С.412-430.
3. Стоян Т.А. Університетська освіта в Україні в другій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 / Стоян Тетяна Андріївна. – К., 1999. – 199 с.
4. Иванов А.Е. Мир российского студенчества. Конец XIX – начало XX века / Иванов А.Е. – М. : Новый хронограф, 2010. – 360 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.711. – Оп.3. – Спр.4931. – 38 арк.
6. К характеристике современного студенчества (по данным переписи 1909-10 г. в С.-Петербургском технологическом институте). – СПб. : Типо-Лит. Б. Авидона, 1911. – 85 с.
7. Половая перепись московского студенчества и ее общественное значение. – М. : Издание студенч. медиц. издат. комиссии, 1909. – 104 с.
8. Gaudeamus : студенческий сборник. – Х. : Тип. «Утро», 1913. – 10 с.
9. Петров М.І. Скрижалі пам'яті / [упоряд. В. Ульяновського, І. Карсим]. – К. : Либідь, 2003. – 336 с.
10. Певницкий В.Ф. Мои воспоминания : в 2 т. / Певницкий В.Ф. – К. : Тип. П.Т. Корчак-Новицкого, 1911. – Т.ІІ: Студенческие годы. 1851-1855. – 182 с.
11. Лотоцький О. Сторінки минулого : у 3 ч. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1932. – Ч.І. – 286, ІІ с.
12. Андрияшев А.Ф. Воспоминания старого педагога / А.Ф. Андрияшев // Русская старина. – 1911. – №4. – С.95-101.
13. Клейнборт Л. Современная молодежь. Прежде и теперь / Л. Клейнборт // Современный мир. – 1914. – №9. – С.118-141.
14. Иванов А.Е. Студенчество России конца XIX – начала XX века. Социально-историческая судьба / Иванов А.Е. – М. : РОССПЭН, 1999. – 416 с.
15. Струмилин С.Г. Статистика и экономика / Струмилин С.Г. – М. : Изд-во АН СССР, 1979. – 490 с.
16. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.175. – Спр.1848. – 28 арк.
17. ІР НБУВ. – Ф.160. – Спр.1869. – 78 арк.
18. ІР НБУВ. – Ф.160. – Спр.1852. – 31 арк.
19. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.3. – Спр.1051. – 46 арк.
20. Петров М.І. Скрижалі пам'яті : коментарі та додатки / [упоряд. В. Ульяновського]. – К. : Прайм, 2003. – 268 с.
21. Круковский А. Старое педагогическое гнездо (Из воспоминаний о Нежинском Историко-филологическом институте) / А. Круковский // Филологические записки. – 1911. – №6. – С.808-834.
22. Ашевский С. Русское студенчество в эпоху шестидесятых годов (1855-1863) / С. Ашевский // Современный мир. – 1907. – №6. – С.12-26.
23. Солтановський О. Із спогадів про університетське життя 40-х років XIX ст. / О. Солтановський // З іменем св. Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 т. / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1994. – Кн.1. – С.185-194.
24. Очерк истории университета св. Владимира // Киевлянин. – 1884. – №212 (25 сент.). – С.1.
25. Несколько замечаний // Киевлянин. – 1864. – №27 (1 сент.). – С.109.
26. Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва). – Ф.18. – Оп.1. – Спр.277. – 138 арк.
27. Державний архів Київської області. – Ф.2. – Оп.220. – Спр.54. – 19 арк.
28. Держархів м. Києва. – Ф.16. – Оп.368 (1870 р.). – Спр.18. – 35 арк.
29. Державний архів Харківської області. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.8. – 220 арк.
30. Записки об университетской жизни (1860-1864) // Киевлянин. – 1864. – №12 (28 июля). – С.47.
31. Резяпов (Последний рыцарь-студент в Киевском университете) // Киевлянин. – 1870. – №58 (16 мая). – С.1-2.
32. К журналу Совета от 12-го сентября 1908 года // Известия Екатеринославского высшего горного училища за 1909 год. – Екатеринослав, 1909. – Вып.1. – С.19-23.
33. Объявление // Южный край. – 1901. – 3 (16) октября. – С.8.
34. Русов А. Злоключения трех киевских студентов в прошлом столетии / А. Русов // Киевская старина. – 1904. – №11. – С.336–361.
35. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.23. – Спр 317. – 18 арк.
36. Чалий М. Спогади із життя університету 40-х років XIX ст. / М. Чалий // З іменем св. Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 т. / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1994. – Кн.1. – С.195-208.
37. Правила для студентов Императорских российских университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и св. Владимира. – Б.м. : [Б. и.], 1879. – 6 с.
38. Правила о приеме в студенты университетов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1885. – №7. – С.31-46.
39. Правила для студентов Киевской Духовной Академии, установленные Правлением Академии на основании § 189 устава духовных академий, а также распоряжений высшего духовного правительства. – К. : Тип. И.И. Чоколова, 1911. – 30 с.
40. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.3. – Спр.1446. – 12 арк.
41. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.1. – Спр.7777. – 49 арк.

42. Грузенберг О.О. Вчера. Воспоминания / Грузенберг О.О. – Париж : Б. м., Б. г., 242 с.
43. Держархів м. Києва. – Ф.244. – Оп.1. – Ч.1. – Спр.20. – 248 арк.
44. Еврейское студенчество в Москве. По данным анкеты 1913 г. – М. : Изд. Моск. комитета об-ва распростр. просв. между евреями, 1913. – 55 с.
45. Український *modus vestiendi* – спосіб зодягання : монографія / [В.М. Піскун, А.В. Ціпка, Т.А. Шептицька та ін. ; за ред. М.І. Обушного]. – К. : Видавничий центр «Київський університет», 2008. – 272 с.
46. Бунге Н.Х. О материальном положении студентов университета св. Владимира в 1880 году / Н.Х. Бунге // Киевлянин. – 1880. – №34 (10 февр.)

Krugliak M. E. Alcohol and tobacco in the life of the studentship of Under-Russian Ukraine of 2nd half of the 19th – the beginning of the 20th cc.

В статтє на основани обраотки широкого круга источникоу и литературы определено место алкоголя и табака в повседневной жизни студенчества подроссийской Украины второй половины XIX – начала XX вв., показана степень распространения среди молодежи явления алкоголизма и табачной зависимости, охарактеризовано отношение государства и общественности к оказанию помощи больным студентам.

Ключевые слова: студенчество, алкоголь, табак, корпоративная культура, традиция.

Krugliak M. E. Alcohol and Tobacco in the Life of the Studentship of Under-Russian Ukraine of 2nd half of 19th – the beginning of 20th cc.

In the article by the use of wide circle of sources and literature the place of the conditions of alcohol and tobacco in the everyday life of the studentship of Under-Russian Ukraine of 2nd half of 19th – the beginning of 20th cc. is considered, the degree of the spreading between the youth the phenomenon of alcoholism and tobacco dependence is shown, the attitude of the state and the public towards the giving the help to the sick students is underlined.

Keywords: studentship, alcohol, tobacco, corporative culture, tradition.

УДК: 374.71:316.346.2–0551(471)"18–19"

Ю. Ю. Королевська

СИСТЕМА ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена аналізу системи середньої та вищої жіночої освіти в Південній Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано, що у 60-х рр. ХІХ століття всі жінки Російської імперії отримали право на здобуття середньої освіти. У сфері вищої освіти жінки відчували найбільшу дискримінацію через вкрай обмежений доступ до неї.

Ключові слова: середня жіноча освіта, вища жіноча освіта, дискримінація, Південна Україна.

Сучасний етап розвитку історичної науки характеризується акцентуванням уваги на ролі жінок в історичному процесі. Хоча треба зазначити, що деякий час жінки були «викреслені» з історії через надання їм значно нижчого порівняно із чоловіками соціального статусу та соціальної значущості. На думку Наталі Чухим, ми можемо виділити два основних напрямки, в рамках яких вивчається положення жінок. По-перше, це історія видатних жінок, які залишили свій слід в історії. По-друге, це історія жінки в тій сфері, де її присутність можливо виявити методами традиційного культурно-історичного аналізу, сфера побуту та сім'ї [1, с.85-86].

Серед великої кількості аспектів функціонування жіночого соціуму в містах у даній розвідці ми зупинимося на жіночій освіті, а саме середній та вищій.

Вивченню історії та розвитку жіночої освіти ХІХ – початку ХХ ст. присвячені дослідження О. Аніщенко; Т. Сухенко; Т. Шушари, В. Добровольської; О. Мельника. Певних питань щодо освіти жінок у своїх працях звертаються М. Богачевська-Хомяк, О. Маланчук-Рибак, Л. Смоляр.

Обмежений доступ до освіти був однією з «найефективніших» форм дискримінації жінок. Розширення освіти жінок у ХІХ ст., з одного боку, було зумовлене потребами виробництва і тими новими вимогами, що їх висувало суспільство. Зокрема, жінки мали бути зразковими дружинами-помічницями своїх чоловіків, матерями, що виховують дітей як гідних громадян і патріотів. А це вимагало хоча б найзагальніших знань і відповідної освіти. З іншого боку, розширення доступу жінок до освіти відбувалося під тиском вимог жіночого руху та процесів самоемансипації, насамперед інтелектуальної, жінок. У ХІХ і на початку ХХ ст. в системі жіночої освіти реалізовано панівні в суспільстві уявлення про природу жінок, зокрема про їх нижчі порівняно з чоловіками інтелектуальні здібності. Тривалий час зміст освіти жінок суттєво відрізнявся від загальноприйнятих стандартів «чоловічої». Освіта дівчат із селянського середовища взагалі вважалася непотрібною розкішшю. А дівчата з аристократичного середовища вивчали переважно мови, літературу, історію, вчилися танцювати, співати й грати на музичних інструментах [2, с.190].